

نقش مساجد در جایگاه یکی از نهادهای اجتماعی در تربیت دینی جوانان

رامین نوظهوری، س. رسولی

چکیده

مسجد، در جایگاه پایگاه اجتماعی اسلام، همواره کانون جذب تربیت دینی جوانان بوده است و مردم و مربیان دینی و مذهبی به آن توجه کرده‌اند. تحولات روزافزون دنیای مدرن و تهاجم فرهنگی در عصر جهانی شدن از یک سو و تربیت دینی جوانان به مثابه‌ی یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های عالمان تربیتی و فرهیختگان دینی مسلمان از سویی دیگر اهمیت مسجد را در تربیت دینی بیش‌ازپیش روشن کرده است.

در مطالعه‌ی کنونی می‌کوشیم با تعریفی از تربیت دینی و بررسی نقش مسجد در اسلام بدین پرسش پاسخ گوئیم که مسجد چگونه می‌تواند در ایجاد ارزش‌ها و تربیت دینی جوانان امروزی نقش داشته باشد. پاسخ این است که متولیان مسجد می‌توانند با آشنایی به ویژگی‌های تربیت دینی و به‌کارگیری راهکارهای تربیتی از مسجد به مثابه‌ی مکانی مناسب برای تربیت دینی استفاده کنند و از طریق برپایی اجتماع‌های عبادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و آموزشی به تربیت دینی جوانان بپردازند.

واژگان کلیدی: مسجد، تربیت، دین، تربیت دینی.

مقدمه

تربیت دینی جوانان هم‌پیشه یکی از موضوع‌های مورد توجه در همه‌ی جوامع بوده است؛ هر چند ممکن است در مورد ارزش‌های مورد نظر و گستره‌ی آن‌ها و همچنین چگونگی ارائه و انتقال آن‌ها به نسل‌های بعدی دیدگاه‌های متفاوتی وجود داشته باشد. در چند دهه‌ی اخیر و با توسعه‌ی

تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی و همچنین جهانی‌شدن، اهمیت گسترش فره ننگ دینی بومی در مدارس و مساجد مورد توجه متخصصان حوزه‌های علوم تربیتی و نخبگان دینی قرار گرفته است.

شاید در مورد اهمیت تربیت دینی و پرداختن به آن در مدارس مطالعات زیادی صورت گرفته باشد؛ اما باید گفت که پرداختن به نقش مساجد در احیای فرهنگ دینی نیز ارزندگی و بایستگی لازم را دارد. مسجد یکی از مهم‌ترین مراکز گردهمایی مسلمانان است و در همه‌ی جوامع اسلامی به وفور یافت می‌شود. تعداد بسیار زیاد مساجد و شأن دینی آن‌ها پتانسیل فرهنگی قابل‌ملاحظه‌ای در اختیار جوامع مسلمان قرار داده است که چشم‌پوشی از آن لطمه‌های جبران‌ناپذیری بر پیکره‌ی جامعه وارد می‌کند. در این مطالعه می‌کوشیم پیوند میان مسجد و تربیت دینی را بیلیم و پتانسیل‌های مسجد را در عرصه‌ی تربیت دینی بیلن کنیم.

مفهوم‌شناسی مسجد و تربیت

مسجد واژه‌ای است عربی و اسم مکان از ریشه‌ی ثلاثی مجرد «سجد». معنای لغوی آن سجده‌گاه و عبادتگاه است و در اصطلاح به مکان معینی اطلاق می‌شود که برای اقامه‌ی نماز وقف شده باشد. در فرهنگ دینی، نام «مسجد» یادآور بندگی و کرنش در پیشگاه خداوند متعال است. مسجد یعنی جایگاه سجده و سجده اوج عبادت و بندگی انسان در برابر خداست «السُّجُودُ مُنْتَهَى الْعِبَادَةِ مِنْ بَنَى آدَمَ»^۱. درحقیقت، برترین و اصیل‌ترین محل برای عبادت و تقرب جستن به خداوند متعال مسجد است. بنابراین، قرآن کریم بر جنبه‌های عبادی مسجد بیش از هر بعد دیگری تکیه کرده است. مسجد جایگاه عبادت و پرستش خالصانه‌ی خداوند است: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^۲، و مساجد ویژه‌ی خداست؛ پس هیچ کس را با خدا مخوانید. مسجد جایگاه زمزمه و نجوای صادقانه با معبود است:

^۱. بحار الأنوار، ج ۸۲، ص ۱۶۴.

^۲. سوره‌ی جن، آیه‌ی ۱۸.

«قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»^۱، بگو پروردگارم به دادگری فرمان داده است و (اینکه) در هر مسجدی روی خود را مستقیم (به سوی قبله) کنید و درحالی که دین خود را برای او خالص گردانیده اید وی را بخوانید؛ همان گونه که شما را پدید آورد (به سوی او) بیمی گردید.

مسجد پایگاه عروج انسان از خاک به افلاک است:

«سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»^۲، منزّه است آن (خدایی) که بنده اش را شبانگاهی از مسجدالحرام به سوی مسجدالاقصی - که پیرامون آن را برکت داده ایم - سیر داد تا از نشانه های خود به او بنمایانیم که او همان شنوای بیناست.

و اما شناخت مفهوم «تربیت دینی» به شناخت معنای دو کلمه ی «تربیت» و «دین» منوط است. از این رو، لازم است به معاری این دو واژه نیز اشاره کنیم. ریشه ی لغوی تربیت واژه ی «ربو» است، به معنای زیاد شدن و افزایش. از این رو، معنای لغوی واژه ی تربیت^۳ رشد، نمو، برتر نهادن، زیاد کردن، پروردن، بزرگ داشتن و ارزنده ساختن و به عبارتی مهیا کردن زمینه ی افزایش پرورش است. تربیت در اصطلاح عبارت است از: فراهم آوردن زمینه ها و عوامل به فعلیت رسانیدن یا شکوفاکردن استعداد های انسان در مسیر رشد و تکامل اختیاری او به سوی اهداف مطلوب.

در زبان انگلیسی واژه ی Education را معادل تربیت قرار داده اند. امروزه Education چهار معنای عمده دارد که برخی از این معاری در زبان فارسی کاربرد نداشته اند، اما پس از شکوفایی ترجمه استفاده شدند و بار معنایی جدیدی گرفتند. به گفته ی شکوهی، این چهار معنای عمده عبارتند از:

^۱. سوره ی اعراف، آیه ی ۲۹

^۲. سوره ی اسراء، آیه ی ۱

^۳. لغت نامه ی دهخدا.

۱. تربیت به معنای مؤسسه و نهاد آموزشی؛

۲. تربیت به معنای محتوا و برنامه‌ی آموزشی؛

۳. تربیت به معنای عمل و جریانی که در حیات انسان به چشم می‌خورد؛

۴. تربیت به معنای محصول و نتیجه‌ی تربیت.

تربیت به معنای سوم فرآیندی پیچیده و دارای جنبه‌های گوناگون است. می‌توان گفت تربیت به این معنا یعنی تأثیری که نسل‌های بزرگسال بر نسل‌هایی می‌گذارند که هنوز برای زندگی اجتماعی آماده نشده‌اند.

مفهوم دین و تربیت دینی

در آیه‌ی ۲۷ سوره‌ی روم چنین آمده است: دین جز قانون زندگی و راهی که انسان باید برای رسیدن به سعادت بپیماید نیست و هدف نهایی انسان همان رسیدن به سعادت است. واژه‌ی دین از مفاهیمی است که همواره در میدان آراء و نظرهای گوناگون صاحب‌نظران قرار داشته است و توافقی مشترک درباره‌ی آن وجود ندارد. حتی عده‌ای از محققان آن را تعریف ناپذیر می‌دانند؛ زیرا قدمت دین به درازای عمر انسان است و در شکل‌های گوناگون، از ابتدایی‌ترین صورت تا صورت متعالی و جامع، در جوامع گوناگون تبلور یافته است.

علامه طباطبائی دین را روش یا سنت اجتماعی تعریف می‌کند و می‌فرماید: «دین راه زندگی است که آدمی در دنیا به ناچار آن را می‌پیماید». آیت‌الله جوادی آملی دین را مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق و قوانینی می‌داند که برای اداره‌ی جامعه‌ی انسانی و پرورش انسان‌ها ضروری است. برای انسان، دین موهبتی است که او را به فلسفه‌ی حیات مسلح می‌کند و نیازها و خواسته‌های بنیادی

روانی، به‌ویژه نیاز به عشق و جاودانگی، را تحقق می‌بخشد. باورهای دینی همواره طی تاریخ بشر با او همراه بوده‌اند و در هیچ دوره‌ای بشر بدون اعتقادهای دینی نبوده است.^۱

با لحاظ تعاریف تربیت و دین، تربیت دینی عبارتست از: فرآیندی دوسویه میان مری و متری که طی آن مری با بهره‌گیری از مجموعه‌ی باورها، قوانین و آموزه‌های دینی می‌کوشد شرایطی فراهم کند که مری آزادانه در جهت رشد و شکوفایی استعدادهای خود گام بردارد، به سوی هدف‌های مطلوب دینی رهنمون شود و براساس اهداف و ارزش‌های دینی تربیت گردد. به‌دیگرسخن می‌توان گفت: «تربیت دینی» فرایندی است که ازطریق اعطای بینش، التزام قلبی و عملی به فرد، هماهنگ با فطرت و به دور از جبر و فشار، برای نهل به سعادت دنیوی و اخروی انجام می‌گیرد.

به اعتقاد برخی^۲ تربیت دینی در فرد تغییر نگرش ایجاد می‌کند و نگرش او را به خودش، هستی، هدف نهایی و ماورای طبیعت تغییر می‌دهد و رفتارهای او را نیز جهت می‌دهد. ایشان همچنین باور دارند که دانستن دین و آموزه‌های دینی با تربیت دینی برابر نی‌ست؛ بلکه فقط زمانی آموزه‌های دینی تربیت دینی نام می‌گیرند که سبب نگرش‌شوند و در فرد چشم انداز شناختی ایجاد کنند. به‌عبارتی، تربیت دینی براساس آموزه‌های دینی است که به دینداری ختم می‌شود و شکوفایی دینی را در بردارد. هدف از تربیت دینی ایجاد، تقویت و پرورش روح تقوا و هدایت‌پذیری است.^۳

نقش و اهمیت مسجد در اسلام

مسجد زمینه‌ی عبادت پر حضور و خالصانه را فراهم می‌کند. در مسجد، مؤمنان با پرداختن به نماز، ذکر و دعا زنگار غفلت از دل و جان می‌شویند و با خداوند متعال انس می‌گیرند. ابعاد تربیتی مسجد با ابعاد عبادی آن مرتبط است؛ زیرا عبادت پرورش‌دهنده‌ی روح و روان آدمی است و پاسخ به آن

^۱. شریفی و همکاران، رابطه‌ی نگرش دینی با افسردگی، اضطراب و پرخاشگری در دانشجویان دانشگاه آزاد اهواز.

^۲. Carr. D.

^۳. پورعلی فرد، محمد مهدی، نکته‌هایی درباره‌ی روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، ۱۳۸۲.

درواقع پاسخ به نیاز ی طبیعی و مهم است. کسی که نیازهای جسمی و روانی خود را منطقی پاسخ گوید شخصیتی متعادل می‌یابد. عبادت و رازونیا با خداوند نیاز واقعی و فطری هر انسان است و شخصیت او را پرورش می‌دهد. گرچه عبادت در هر مکانی این نیاز روحی را به طور نسبی تأمین می‌کند؛ ولی این نیاز در مسجد و عبادتگاه بهتر و کامل‌تر تأمین می‌شود. انسان بنا به فطرت خویش معبد و مسجد را دوست دارد و بدان عشق می‌ورزد. پژوهش‌های تاریخی نشان می‌دهد که معبد با انسان همراه و همزاد بوده است. از این رو، ائمه اطهار در سخنان خویش مسجد را آشیانه و پناهگاه مؤمن بر شمرده‌اند؛^۱ پناهگاهی که انسان در آن از دغدغه و اضطراب فاصله می‌گیرد و به آرامش و سکون دست می‌یابد.

مسجد با ایجاد پیوند میان مؤمنان و نخبگان و صالحان جامعه بستری مناسب فراهم می‌کند برای پرورش و تربیت روحی و اجتماعی وی. در مکتب تربیتی اسلام، «انزواطلبی» و «جمع‌گریزی» بیماری روحی تلقی می‌شود؛ در حالی که اجتماعی بودن و جمع‌گرایی - در حد معقول - نشانه‌ی سلامت روح و روان انسان و تعادل فکری اوست. مسجد با فراخواندن پیوسته‌ی مسلمانان به جمع روح جمع‌گرایی، انعطاف‌پذیری و نظم‌پذیری را در آنان تقویت می‌کند. افزون بر آنچه گذشت، مسجد به طور معمول جایگاه طرح مشکلات و مباحث اجتماعی است و به طور طبیعی با حضور در چنین مکانی روح تعهد و دردمندی در فرد ایجاد می‌شود. مسجد کانون رایزنی و مشورت است. خداوند متعال پیامبر خویش را فرمان داده است تا در کارهای مهم با مردم مشورت کند: «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ».^۲ امام خمینی (رحمه الله علیه) در گفتاری به این نقش مسجد تأکید کرده‌اند و فرموده‌اند:

«مسجد الحرام و مساجد دیگر در زمان رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) مرکز جنگ‌ها و سیاست‌ها و مرکز امور اجتماعی و سیاسی بوده. این طور نبوده است در مسجد پیامبر همان مسائل عبادی

^۱ . وسائل الشیعه، ج ۵.

^۲ . سوره‌ی آل عمران، آیه‌ی ۱۵۹

نماز و روزه باشد، مسائل سیاسی‌اش بیشتر بوده. اسلام می‌خواهد که مردم آگاهانه برای مصالح مسلمین در آنجا فعالیت کنند»^۱.

مسجد پایگاه عمومی مسلمانان و محل حضور قشرهای گوناگون است. از این رو، جایگاه مناسبی است برای تعاون اجتماعی مسلمانان و مشارکت آنان در رفع نارسایی‌های اجتماعی. مسجد، در جایگاه اصیل خود، الگوی ارزش‌گذاری است؛ ارزش‌های فراموش شده در مسجد مطرح می‌شود. در مسجد پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) گاهی کساری یافت می‌شدند که نه تنها از جهاد و ایثار بویی نبرده بودند، بلکه از راه‌های گوناگون نفاق و دودستگی را در جامعه ترویج می‌دادند و عملاً با پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) رویارویی می‌کردند؛ اما با این حال انتظار داشتند در مسجد جایگاهی والا داشته باشند.

امین الاسلام طبرسی در تفسیر خود^۲ می‌نویسد عده‌ای از «مؤلفه قلوبهم» نزد پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آمدند و درخواست کردند که ایشان در بالای مجلس بنشینند و فقیران و خرقة‌پوشاری مانند سلمان ابوذر، صهیب، عمار و خطاب را از خود دور کنند تا خودشان کنار پیامبرشان باشند؛ زیرا حضور این افراد و همنشینی آن‌ها با رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) مانع از شرکشان در محضر پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و همنشینی با ایشان می‌شد. با مطرح شدن این درخواست آیه‌ی ۲۸ سوره‌ی کهف نازل شد:

«وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا»، شکبیا ساز خویش را با آنان که پروردگار خود را صبحگاهان و شبانگاهان می‌خوانند و رضای او را می‌طلبند و یک لحظه از آنان چشم‌پوش که به زینت‌های دنیا مایل شوی و هرگز از آنان که دل‌هایشان را از یاد خود غافل کردیم و تابع هوای نفس شدند و به تبه‌کاری پرداختند متابعت مکن.

^۱. صحیفه‌ی نور، ج ۱۸.

^۲. تفسیر مجمع البیان، ج ۶، ص ۴۶۵.

از دیگر جنبه‌هایی که به نقش مسجد در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی مربوط می‌شود نقشی است که این نهاد مقدس در گسترش عدالت در ابعاد گوناگون آن و مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی ایفا می‌کند. از زمانی که پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) مسجد را بنا نهادند، همواره آنان که مورد تعدی و ستم قرار می‌گرفتند به مسجد پناه می‌بردند و داد مظلومان از ظالمان در مسجد ستانده می‌شد. قضاوت‌های امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در «دکّة القضاء» مسجد کوفه در امتداد همین نقش مسجد بوده است. در بعد عدالت اجتماعی نیز مسجد همواره کانون مبارزه با ستم و بی‌عدالتی بوده است. در دوران انقلاب اسلامی، مردم ایران جلوه‌هایی از نقش مسجد را در بعد ستم‌ستیزی آشکارا مشاهده کردند؛ تا آنجا که می‌توان انقلاب اسلامی ایران را «فرزند مسجد» برشمرد.

از دیگر نقش‌های اجتماعی و سیاسی مسجد کارکرد آن را در پرورش نیروهای متعهدی است که حکومت اسلامی به آن‌ها نیاز دارد؛ زیرا مسجد بار هدایت فکری و تربیتی نیروهای جامعه را بر دوش دارد. در سایه‌ی رفت‌وآمد به مسجد خلق‌وخوی‌ها و آداب افراد تا حد زیادی هویدا می‌شود. این شناسایی در روابط افراد با یکدیگر سازنده و مؤثر است. حاکمیت اسلامی نیز می‌تواند از این رهگذر نیروهای متعهد و مورد نیاز خود را بشناسد. مسجد بستر مناسبی برای تحقق امر به معروف و نهی از منکر است؛ زیرا این مکان مرکز حضور و تجمع نیروهای برگزیده است: «لَا يَأْتِي الْمَسْجِدَ مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ إِلَّا وَافِدُهَا وَمِنْ كُلِّ أَهْلِ بَيْتٍ إِلَّا نَجِيئُهَا»^۱. در سایه‌ی تجمع و انسجامی که مؤمنان در مسجد می‌یابند، می‌توان بهترین گردهمایی مردمی را برای مبارزه با منکرات و مفاسد اجتماعی بی‌ریزی کرد.

مسلمانان امتی واحدند که نظام اسلامی آن‌ها را براساس سوگندی مشترک گرد هم آورده است. از این رو، می‌توان گفت مسجد مرکز اسلام و خانه‌ی مسلمانان است و رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) صاحب دعوت اسلامی و روشن‌کننده‌ی مشعل این وحدت است. او اولین کسی است که مسجد را با چهارچوبی سیاسی، اجتماعی و فکری بنا کرد و آن را مقر خویش قرار داد تا مردم به زیارتش مشرف شوند و درباره‌ی دین و دنیای خویش از وی سؤال کنند. پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در نخستین

^۱. علل الشرائع، ج ۲ و وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۳.

فرصتی که در راه دعوت به اسلام به دست آورد مسجد را به مثابه‌ی پایگاه مهم اجتماعی و تربیتی اسلام بنا کرد و به تعلیم و تربیت مسلمانان پرداخت. پس از ورود به مدینه نیز، اولین اقدام پیامبر (صلی الله علیه و آله) ساختن مسجد مدینه بود که قرن‌هاست پایگاه مقدس اجتماعی و تربیتی مسلمانان است.

نقش مسجد و اهمیت آن در تربیت دینی

در دنیایی که هدف و فلسفه‌ی زندگی گم شده است و پذیرش حیات پوچ و بیهوده زمینه ساز پل‌مدهای نامطلوبی شده است (که به صورت‌های گوناگون در زمینه های فردی و اجتماعی بروز می‌کند)، فقط دین و تربیت دینی است که عامل هدایت انسان در مسیر زندگی می‌شود. افراد بسیاری از شکاف بین نسل‌ها، دین‌گریزی جوانان، بحران هویت دینی و... سخن می‌گویند؛ اما بیان این سخنان و حساسیت‌ها و ایجاد ناامیدی کافی نیست و باید بیشتر از گذشته و جدی‌تر به تربیت دینی درست دست زد. بانی فضاهای مساعد برای پرورش حس دینی اقشار مختلف جامعه، به‌ویژه جوانان، را مورد تحلیل قرار داد تا زمینه‌ی مطلوب تربیت دینی فراهم شود. یکی از این فضاها مسجد است. تربیت دینی فقط بلک‌مک مدرسه صورت نمی‌گیرد؛ در هر جامعه نهادها و مؤسسه‌های مختلف دینی نیز متولی چنین امر خطیری هستند که از آن جمله می‌توان به مؤسسه‌ها و کانون‌های مذهبی و مسجد نیز اشاره کرد. نقش مسجد میان محافل دینی برجسته است؛ زیرا در چنین مکانی صحنه‌های حقیقی دین آشکار می‌شود و وابستگی و گرایش انسان‌ها به مرزهای عقیدتی تذکر داده می‌شود.^۱

مسجد پایگاه تبلیغ دین و جایگاه دینداران است و همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد، یکی از نقش‌های کلیدی مسجد تبلیغ احکام دین و پرورش انسان‌های مسلمان و معتقد به شریعت اسلام است. شاید بی‌جهت نباشد اگر بگوییم بار عظیمی از تربیت دینی جوانان جامعه را مسجدها برعهده دارند. تکیه بر مسجد به‌دلیل نقش تاریخی این پایگاه در زمینه‌ی تعلیم و تربیت از یک سو اهمیت دارد و جنبه‌ی دینی و مذهبی آن که مطابق با فطرت انسان‌هاست از سوی دیگر. پایین بودن

^۱. جعفری‌نژاد، نقش مسجد در تربیت دینی نسل جوان، ماهنامه‌ی مسجد، ش ۸۶.

هزینه‌ها، بازدهی زیاد، مقبولیت عمومی و فضای معنوی باعث می‌شود مسجدها مناسب‌ترین مکان برای تربیت دینی باشند. حضور فعال نخبگان فرهنگی و عالمان دینی در مسجد و مدیریت منطقی و کارآمدی آن‌ها می‌تواند نقش مساجد را در تربیت دینی جامعه برجسته و شکوفا کند.

از این نظر، برخی از ویژگی‌های تربیت دینی که نخبگان دینی و متولیان تربیتی در مساجد باید از آن‌ها آگاه باشند عبارتند از:

۱. تأکید بر انگیزه‌های دینی: نخستین گام در راه تربیت دینی تلاش در جهت ایجاد انگیزه‌های درونی در فرد برای گرایش پیدا کردن به دین و دینداری است. برای پیشگیری از آسیب‌ها و اختلالات دینداری در جوانان الگوی تربیت دینی باید در بطن خود با روان‌شناسی و روان‌درمانی، البته با رویکرد عرفانی، عجزین شود؛

۲. تأکید بر ابعاد اخلاقی تربیت دینی: تربیت دینی اصیل و اصولی بدون ملاحظه‌های جنبه‌های اخلاقی آن معيوب، عبث و حقی در بسیاری از موارد موجب گمراهی و سردرگمی جوانان جامعه می‌شود؛

۳. نقش عشق و محبت در تربیت دینی: آنچه امروزه در رویکرد حاکم بر تربیت دینی مشاهده می‌شود تلاش برای انطباق دین، علم و عقلانیت بشری در برنامه‌های مربوط به حوزه‌ی دین است که همین نیز این نگرانی را همراه دارد که بسیاری از ابعاد و ارکان اساسی دین، از جمله بعد زیباشناسی و عاطفی (عشق و محبت دینی)، به نفع تبیین‌ها و توجیه‌های عقلانی - منطقی قرباری گردند؛

۴. تکیه بر تجربه‌های فردی در قلمرو تربیت دینی: امروزه بالای بزرگی دامن‌گیر تربیت دینی شده است و آن توجه بیشتر به آموزش‌های نظری دینداری است؛ اما تجربه‌ی فودی و احساس قلبی مهم‌تر از آموزش نظری است و باید تقویت شود؛

۵. نقش معرفتی عبادت: برداشت معرفتی از عبادت حکایت از آن دارد که در تربیت دینی نبای به عبادت فقط از دریچه‌ی تکلیف و دستور نگریست. وظیفه‌ی نخبگان دینی در مؤسسه‌های دینی و مساجد این است که متریلن را از نقش معرفتی عبادت آگاه کنند؛

۶. تساهل و تسامح در تربیت دینی: با روش تساهل و تسامح لئنیو جدی‌تر و عمیق‌تری می‌توان بر دیگران گذاشت. بنابراین، مواجهه‌ی مداراجویانه و صلح طلبانه با مخاطبان یکی از عمده‌ترین روش‌های تربیت دینی عرفاری است.

تحقق ویژگی‌های گفته‌شده نیازمند بسترسازی و برنامه‌ریزی آموزشی در مساجد است. این برنامه‌ها برتری‌های تربیتی منحصربه‌فرد دارند. مزایای تربیتی برنامه‌ها و نشست‌های آموزشی مسجد برای دانش‌آموزان به این شرح است:

۱ - شرکت در آن‌ها آزاد است و برای شرکت‌کردن اجباری در کار نیست. همه‌ی کودکان، نوجوانان و جوانان، بدون ملاحظه‌ی شغلی و تحصیلی و مالی والدین، براساس علاقه و رغبت در فعالیت‌های فوق‌برنامه شرکت می‌کنند و این خود اصلی تربیتی است.

۲ - چون در این نشست‌ها افراد مختلفی با سن‌های متفاوت شرکت می‌کنند، اعتمادبه‌نفس و احساس حمایت اجتماعی در جوانان بیشتر می‌شود.

۳ - نمودهای متفاوتی از گردهمایی و چ‌نخس افراد در مساجد، برای آموزش فعال، می‌توان ایجاد کرد، از جمله حلقه‌های درس، جلسه‌های مناظره و جلسه‌های پرسش و پاسخ.

۴ - مسجد می‌تواند به اجرا و برگزاری برنامه‌های مکمل آموزشی بپردازد، از قبیل برگزاری جشن تکلیف، اقامه‌ی نمازهای جماعت، برگزاری اردو و بازدید، برگزاری مسابقه‌های فرهنگی - هنری مانند خطاطی، طراحی، نقاشی، هنرهای دستی و... .

در اینجا، چند راهکار عملی را برای بهبود عملکرد مسجد و جذب بیشتر کودکان، نوجوانان و جوانان بیان می‌کنیم.

- ۱ - زیباسازی و تقویت مساجد از نظر امکانات ظاهری، مانند رسیدگی به ساختمان مسجد، نظافت و بهبود امکانات گرمایشی و سرمایشی.
- ۲ - دقت در انتخاب امام جماعت و همچنین خادم مناسب برای مسجد.
- ۳ - تلاش امام جماعت برای رعایت حال نمازگزاران، برای مثال تنظیم وقت مناسب برای بهجا آوردن نمازها با در نظر گرفتن موقعیت افیادی که برای نماز می آیند.
- ۴ - تشکیل و تقویت کتابخانه‌ی مناسب مسجد و برگزاری مسابقه‌های کتابخوانی، قصه‌نویسی و خلاصه‌نویسی کتاب.
- ۵ - بیان آثار معنوی رفتارهای دینی؛ مانند بیان این مطلب که رفتارهای دینی موجب دوری انسان از فساد و فحشاست و موجب سلامتی جسمی و روانی انسان‌هاست.
- ۶ - تشویق و تحسین کودکان و نوجوانان با اعطای جوایز متنوع.
- ۷ - تشکیل کمیته‌های مختلف، مانند کمیته‌ی نماز، تواشیح، سرود، دکلمه، نمایشنامه و کمیته‌ی پژوهش.
- ۸ - فراخوان مقاله با موضوع های متنوع، مانند خاطره‌های نماز، باورهای مذهبی و موفقیت ها، نماز و پرورش اخلاق نیکو، گفت‌وگو با خالق یکتا و بهداشت در دین.
- ۹ - تشکیل ستاد رفع مشکلات جوانان و معتمدان محل از اهل مسجد برای ساماندهی معیشت جوانان، کارطلبی، آسان‌سازی ازدواج و غیره.
- ۱۰ - ایجاد ارتباط عاطفی بین مدرسه و مسجد: اگر مربیان مدارس در کنار دانش‌آموزان در نماز جماعت مساجد حضور یابند و از سوی دیگر متصدیان امور مساجد رابطه‌ی خود را با مدرسه تقویت کنند، فضای مناسبی برای حضور جوانان در مساجد ایجاد خواهد شد.^۱

نتیجه‌گیری

باتوجه به اهمیت دوره‌ی جوانی در رشد ارزش‌ها و برهان‌پردازی‌های ارزش بنیاد مراکز مذهبی، به‌خصوص مساجد، نقش ارزنده‌ای در زمینه‌ی تعلیم و تربیت دینی جوانان در دنیای اسلام دارند.

^۱. جعفری نژاد، نقش مسجد در تربیت دینی نسل جوان، ماهنامه‌ی مسجد، ش ۸۶.

در این میان، نقش مساجد را نمی توان در تربیت دینی جوانان ایرانی نادیده گرفت ؛ اما درک نقش مسجد در تربیت دینی مستلزم شناخت متولیان از اصول و ویژگی های تربیت دینی است و فقط با تکیه بر کارکردهای عبادی مسجد نمی توان به تربیت دینی جوانان نائل شد . در امر تربیت دینی جوانان مساجد باید متولی برپایی اجتماعهای سیاسی، توسعهی فرهنگ دینی، ایجاد برنامه های آموزشی و کانون گفتمان های ارزشی و انقلابی باشد. مسجد می تواند مکان مشاوره و رسیدگی به گرفتاری های روحی، اجتماعی و فکری نوجوانان و جوانان و همچنین پایگاه اخلاق باشد. ضمن اینکه از ظریف ترین نکات اخلاقی و تربیتی، یعنی تربیت عملی و الگویی، نباید غافل شد. مزیت های تربیتی مساجد و راهکارهای تربیتی در این نوشتار ارائه شد . اما ذکر این نکته خالی از لطف نیست که درک صبورانهی روحیهی جوانان به لحاظ عاطفی ما را با آنها پیوند می دهد، امری که در تربیت دینی آنان کمک شایانی خواهد کرد.

منابع:

- قرآن کریم.
- بحارالانوار، ج ۸۲.
- پورعلی فرد، محمد مهدی، نکته هایی دربارهی روش تربیت دینی نسل جوان و نوجوان، انتشارات شاکر، ۱۳۸۲.
- تفسیر مجمع البیان، جلد ۵ و ۶.
- جعفری نژاد، نقش مسجد در تربیت دینی نسل جوان، ماهنامهی مسجد، ش ۸۶، ۱۳۸۳.
- جوادی آملی، عبدالله، شریعت در آئینهی معرفت، قم، مؤسسهی فرهنگی رجاء، ۱۳۷۲.
- حمیدی، منصور علی، شناخت دانش پژوهانهی بالندگی در خردسالی و نوجوانی و بزرگسالی ، تهران، سوگند، ۱۳۸۷.
- شریفی، طیب و همکاران ، رابطهی نگرش دینی با افسردگی، اضطراب و پرخاشگری در دانشجویان دانشگاه آزاد اهواز، مجلهی پژوهش های تربیتی و روانشناختی دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۵.
- شکوهی، غلامحسین، مبانی و اصول آموزش و پرورش، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۲.

- علامه طباطبائی، محمد حسین، المیزان، ج ۸، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۷۲.
- محمدبن علی ابن بابویه، علل الشرایع، ترجمه‌ی محمد جواد ذهنی تهرانی، ج ۱ و ۲، انتشارات مؤمنین، ۱۳۸۴.
- کار، رویکردهای تربیت دینی، نظریه‌ها و فلسفه‌ی تربیت، نیویورک، ۱۹۹۸.
- وسائل الشریع، جلد ۵، جامعه مدرسین حوزه‌ی علمیه‌ی قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۵.
- صحیفه‌ی نور، جلد ۱۸، مجموعه بیانات، تعلیم‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها، موسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۵۷.
- **منبع: دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد**